

O NEKIM PROBLEMIMA ISTRAŽIVANJA NEPOSREDNE
PROŠLOSTI. Istorija »Savremeno društvo«, Treći program
Radio-Beograda, I, 1977, 66—145

Jedan od zadataka koji se danas postavljaju pred historijsku znanost, ako želi zadržati obilježje samostalne znanosti a ne biti puki dobavljač podataka za sistematske društvene znanosti, jest i zadatak da se upusti u istraživanje neposredne prošlosti. Do sada su se time bavile samo društvene znanosti. Ako se historija ne želi »odreći« istraživanja najnovije povijesti mora se osposobiti za taj zadatak. Kako? Elemente za odgovor na to pokušava dati skup održan u okviru tribine Trećeg programa Radio-Beograda, I, 1977. pod naslovom »Istorija i savremeno društvo«, kojem je prisustvovalo nekoliko poznatih historičara što se bave najnovijom povijesti. Smatram da su oni bili i najpozvaniji da nas upoznaju sa specifičnostima i poteškoćama istraživanja područja kojim se kao »radni historičari« bave. Naglasak je bio na pitanju istraživanja poslijeratnog perioda jugoslavenske povijesti i početka izgradnje socijalizma u Jugoslaviji.

Najznačajniji je prilog uvodni referat Branka Petranovića koji pitanje uspješnog pohoda historijske znanosti na suvremene teme nastoji riješiti u okviru triju problematskih područja: izvora, metoda i interdisciplinarnе suradnje. On odmah na početku ističe da povijest narodnooslobodilačke borbe, period državnog socijalizma i izgradnja samoupravnih odnosa čine novu historiografsku temu i u istraživanju toga razdoblja ima nekoliko poteškoća; shvaćanje da se historijska znanost bavi samo mrtvim činjenicama, iskustvo s pragmatizmom i strah od modernizacije prošlosti. Jovan Marjanović je u diskusiji upozorio na još jedan problem pri istraživanju najnovije povijesti jugoslavenskih naroda. Budući da je riječ o najmlađoj grani historiografije, koja se tek treba konstituirati, historičar je prisiljen krenuti gotovo od nule. Petranović nije zanemario ni podsticanje na istraživanje najnovije prošlosti. To su u prvom redu rezultati društvenih znanosti koje su prije historije zakoračile na tlo suvremene povijesti i pokazale interes za njeno proučavanje.

Sasvim opravdano Petranović veliku pažnju posvećuje izvorima za neposrednu prošlost, jer je specifičnost historičareva posla u njegovu radu s izvorima. Kao prvo, naglašava da suvremeni historičar, za razliku od istraživača ranijih epoha, ne mora »razbijati glavu« zbog oskudice izvora već zbog njihova preobilja. Uz opće probleme na koje historičar nailazi u susretu sa svjedočanstvima o prošlosti: pitanje autentičnosti, vjerodostojnosti, porijekla itd., susret sa suvremenim izvornim materijalom — smatra Petranović — nameće poteškoću više: kako se snaći u tom nepreglednom moru izvora? Ideal historičara: iscrpsti i posljednju izvornu karticu o temi koju istražuje u ovom je slučaju neostvariv. Praktički to bi značilo čitav istraživački vijek posvetiti prekapanju po izvorima bez mogućnosti uopćavanja i stvaranja zaključaka. Zbog toga u radu s najnovijom izvornom građom kao neophodnost navodi trijaž, tj. selekcioniranje izvora prema važnosti a taj će opet ovisiti o historičarevom istraživačkom zadatku i pitanjima koja postavlja izvorima. Ipak, autor ne zanemaruje činjenicu da za neke teme moramo računati i na nedostatak izvora jer o određenim zbivanjima jednostavno nisu ostala svjedočanstva, o drugima su uništena ili nedostupna.

Petranović a i ostali sudionici skupa, koji su dotakli pitanje snalaženja u masi izvornog materijala, misle da se već pri njegovoj obradi javlja potreba timskog

rada. Zato sve veću važnost pridaju radu arhivista, bibliografa i dokumentarista čija uloga nije nevažna i periferna. Historičar će biti pošteđen lutanja, nepotrebnog gubljenja vremena i rasipanja energije, ukoliko se izobrazbi tih kadrova posveti dovoljna pažnja. A sami »arhivi i dokumentaristički centri morat će se sve više

pretvarati u laboratorije za sistematizaciju i sažimanje podataka« (B. Petranović, 74). To ne znači ukidanje individualnog napora jer je »sam čin stvaranja nezamenjivo vezan uz grč lične kreacije« (B. Petranović, 74).

Nema sumnje — kaže Petranović — da arhivska građa pruža historičaru dragocjene podatke, ali u istraživačkom postupku ograničiti se samo na ono što nam pružaju arhivski depoziti, a ne konzultirati literaturu, zakonodavni materijal, statističke podatke, stenografske zapisnike, značilo bi osiromašiti historijsko istraživanje. Stoga ustaje protiv istraživača koji važnost pridaje samo onome što je našao u arhivu, jer se tada često nemoć uočavanja povijesnih procesa zna prikrivati nizovima arhivskih signatura, a takav postupak nosi u sebi opasnost gubljenja u detaljima. Promjene u sferi prilagođivanja čovjeka na nove uvjete nastale socijalističkim preobražajem društva, demografska kretanja, razračunavanje sa starim mentalitetom — nastavlja Petranović — ne možemo pratiti na temelju izvora vezanih uz arhive već je potrebno orijentirati se na štampu, crteže, karikature, historije bolesti, drame itd.

Govoreći o mogućnosti suvremenog historičara da do izvora dođe »in vivo«, spominje razgovore sa sudionicima događaja koje proučava, prikupljanje onoga što su rekli državni funkcionari u povodu važnih jubileja, korištenje statističkih podataka za kvantitativne analize poslijeratnog razvoja Jugoslavije.

Mislim da je u vezi s tim mogućnostima trebalo nešto reći i o složenosti upotrebe izjava sudionika kao izvora, pri čemu uvijek moramo imati na umu ljudsku zaboravljivost, sklonost preuveličavanju događaja čiji je sudionik i nosilac, kao i probleme metoda intervjuja ili ankete koje se obično u takvim slučajevima upotrebljavaju, te kako provjeriti istinitost iskaza očevidaca. Bez sumnje pred historičarima je zadatak prikupljanja i sistematizacije onoga što je rečeno prigodom važnih obljetnica, ali smatram da se u vezi s upotrebljivosti tih govora kao izvora nalazimo pred istim problemom kao i kod izjava aktera zbivanja. Kvantitativne analize do kojih dolazimo uz pomoć statističkog materijala nužno je povezati s kvalitativnim analizama, ako ne želimo zanemariti čovjeka i njegovu djelatnost. Također smatram da je čitaoca trebalo upoznati s memoarima kao vrstom izvora i pitanjima koja nameće njihovo korištenje: kad su pisani, tko ih piše, položaj autora u zbivanjima koja opisuje i u vrijeme kad piše.

Petranović ističe da poznavanje metodoloških principa pri radu s izvorima ne garantira sigurnost u konkretnom istraživanju ali može biti obrana protiv lutanja ili lošijih izbora. Na primjerima korištenja procesualnog materijala, partijske dokumentacije, zapisnika sa sjednica ukazuje na zamke u koje istraživač može upasti ukoliko ne vodi računa o specifičnosti svakog pojedinog izvora, vremenu njegova nastanka, naslagama koje znaju prekriti istinu.

A. Mitrović se u diskusiji osvrnuo na potrebu proširenja pojma historijskih izvora. Ipak, možemo reći da se raspravljanje o izvorima svelo samo na pisane izvore i pitanja vezana uz rad na toj vrsti izvora. Ništa nije rečeno o tzv. »neposrednoj« historiji ili historiji »bez historičara«, tj. o tome da nas sredstva za komunikaciju informiraju o događaju u času kad se dogodio ili neposredno nakon toga, bez historičara. Pitanje kako pristupiti toj vrsti izvora postaje sve više centralni predmet metodoloških razmatranja.

Tradicionalna historijska metoda bila je uglavnom prilagođena istraživanju političke povijesti i pojedinačnih povijesnih činjenica i kao takva neprikladna da bi se njome ispitivale društvene strukture i procesi, što je bitno za najnoviju povijest.

Razmatrajući »stručni metod« i »opšte istorijski prilaz savremenom društvu«, Petranović u prvi plan stavlja zahtjev za proširenje historijske metode i ukazuje na nemogućnost pristupa savremenoj povijesti tradicionalnom metodom. »No istaknimo odmah da su neke pojave toliko zgusnute da im je nemoguće prići klasičnim postupkom« (B. Petranović, 81). Kao jednu od metoda za istraživanje savremene povijesti predlaže metodu analize sadržaja naročito pri ispitivanju ideoloških kretanja.

Ranko Končar pokazuje rezerve prema historijskom istraživanju samoupravnog razvoja Jugoslavije, zbog toga što se mnoge pojave javljaju kao mogućnost ili opredjeljenje a ne kao historijska realnost. Takvo obilježje savremenog razvoja Jugoslavije, po njegovu shvaćanju, prije navodi na opreznost u pogledu vrijednosti rezultata nego na potrebu mijenjanja historijske metode. On kao da strahuje da bi osuvremenjenje tradicionalne historijske metode moglo dovesti u opasnost identitet naše znanosti. »Osuvremenjenje metoda u istoriografiji da bi mogla da se istražuje i savremena prošlost, ne bi nikako smelo da dovede u pitanje njen osnovni identitet. Za razliku od drugih disciplina, ona ne može ostati samo na nivou interpretacije procesa i potpuno nezavisna od događaja i ljudske motivacije; u istoriji nemaju značaja samo objektivne, ekonomske, političke i druge bezlične sile. Ako nije u stanju da ostvari i takav pristup savremenoj prošlosti, objektivno rizikuje da izgubi svoj identitet« (R. Končar, 134). Suprotan stav iznosi Pero Damjanović: »Ja čak mislim, za razliku od kolege Končara, ne da mi moramo da budemo oprezní u osuvremenjivanju naših istoriografskih istraživačkih metoda, nego, naprotiv, mislim da mi veoma mnogo zaostajemo za ovim bogatstvom pojava i bogatstvom naučnih inovacija koje omogućavaju proširenje vidika saznanja« (P. Damjanović, 141). Kao primjer uzima korištenje atomistike i radijacije u historiografiji i pokazuje do kakvih novih saznanja dovodi njihova primjena. »U tom smislu« — nastavlja Damjanović — »moramo daleko više da idemo ukorak sa ovakvim mogućnostima i da mnogo brže prevazilazimo tradicionalističke metode, jer ćemo, u suprotnom, zaostati pred dinamikom života koja nas vuče napred i koja traži od nauke da, ako hoće da bude savremena, koristi novootkrivene metode i mogućnosti i na taj način daje bolja i nova rešenja« (P. Damjanović, 141—142).

Nije nevažan stav A. Mitrovića koji upozorava da znanost praktičnim istraživanjima najbolje rješava metodološke probleme, a kako takvih istraživanja za najnoviju povijest nemamo — Mitrović smatra — da cjelovitiji odgovor na metodološka pitanja savremene povijesti ne možemo dati. J. Marjanović misli da je jedan od nedostataka skupa što se u raspravljanje o metodološkim rješenjima nije uzela grupa djela iz novije povijesti i na temelju njihove analize pokazano dokle se stiglo u pogledu metodološkog pristupa novijoj povijesti.

U pristupu savremenom razvoju Jugoslavije Petranović stoji na stajalištu da moramo uvijek imati na umu preduvjete i rezultate oružane revolucije koja je odredila razvoj jugoslavenskog društva, određene determinizme (negativno materijalno, kulturno i političko nasljeđe) i način uređenja međunacionalnih odnosa. Uvažavajući višenacionalni sastav Jugoslavije, historičar ne bi smio u ime nekih »općih interesa« ići za uniformnim presjekom jugoslavenskog društva, ne vodeći računa o posebnostima u razvoju svakog naroda, ali isto tako mora uvažiti sve

one komponente koje povezuju jugoslavensko društvo i daju mu karakter cjeline. Kao najefikasnije sredstvo za izbjegavanje jednoobraznog prikaza povijesti jugoslavenskih naroda spominje decentralizaciju istraživanja, izučavanje lokalne i regionalne povijesti. Pri odnosu opće, regionalne i lokalne historije dotiče mogućnost odlaska u dvije krajnosti: lokalne pojave svode se na općejugoslavenske

karakteristike ili se općejugoslavenski procesi prikazuju bez isticanja lokalnog kolorita.

Ne poričući pozitivne strane uske specijalizacije u historijskoj znanosti, Mitrović uočava i njene negativne posljedice: lutanje po nevažnim putovima bez spoznavanja vremena što bi trebalo da bude cilj historičareva rada i zato se zalaže za novu stručnost historičara, čija bi se uža specijalizacija zasnivala na cjelovitosti stručnog i općeg obrazovanja.

Petranović, a i nekolicina diskutantata govore o potrebi suradnje između historijske znanosti i drugih društvenih znanosti, ukoliko historija želi obuhvatiti društveni totalitet. Svi ističu štetnost izolacionizma i za historijsku znanost i za društvene znanosti. Skup je pokazao spremnost historičara na suradnju s ostalim znanostima i interes historičara za njihove rezultate, naročito ako to može koristiti našoj znanosti. Na nekoliko primjera Petranović pokušava pokazati što historičar može »preuzeti« za sebe od društvenih znanosti, iako ne ulazi u konkretno razmatranje kakva bi ta suradnja morala biti sa svakom od pojedinih znanosti.

U zajedničkom radu historičara i predstavnika društvenih znanosti suradnja može — tvrdi Petranović — ići u tri pravca: stvaranje integralne metode, zadržavanje metodologije svake pojedine znanosti ili prilagođavanje metodologije specijalnih znanosti ovisno o istraživanoj pojavi i istraživačkom cilju. Da bi se izbjeglo dogmatsko uopćavanje, autor predlaže stvaranje zajedničke teorijske osnove i usaglašavanje ciljeva, a zatim bi svaka znanost nastavila istraživanje vlastitim metodama i tek u završnoj fazi došlo bi do sinteze. Zato »interdisciplinarnost nema za cilj da izrazi sveobuhvatnost pojave preko izdvojenih strana njenog složenog ispoljavanja nego da otkrije i utvrdi osnovnu struju koja raznovrsne delove drži u celini« (B. Petranović, 94).

Pitanju distance i suvremene povijesti Jugoslavije nešto veću pažnju posvećuje Čedomir Popov. On smatra da se »o teoriji« distance mora govoriti, jer ona, mađa se činilo da je odbačena, uvijek izbija na površinu kad god se povede riječ o najnovijoj povijesti. Najprije se u kratkim crtama osvrće na distancu kad se o njoj formira čitava teorija. Bit spomenute teorije svodi na ove crte: između određenoga povijesnog procesa i njegova objašnjenja u historiografiji mora proći određen vremenski period. U tom periodu historičaru će postati dostupni svi izvori važni za njegovo istraživanje, s povijesne pozornice sići će sudionici zbivanja, a sama zbivanja izgubit će političku aktualnost, pa će time nestati i pritiska kojim jedna aktualna problematika negativno utječe na historičara, tj. on će se moći izdići iznad situacije kako bi je hladno i nezainteresirano ispitaio. Prema pozitivističkoj metodologiji, na kojoj se i zasniva teorija distance, sve je to neophodno kako bi znanstvena interpretacija postigla potpunu objektivnost. Prihvaćati teoriju distance u ime nekakve potpune objektivnosti — naglašava Popov — bilo bi besmisleno, jer potpuna objektivnost podrazumijeva i otkrivanje cjelovite istine a takve nema ni u historijskoj znanosti ni u ostalim znanostima. Što se tiče navodnog izdizanja historičara iznad događaja koji su predmet njegova istraživanja — nastavlja Popov — i to je praktički nemoguće, zato što je svako pisanje povijesti samo sud historičara o toj povijesti. Bilo da je riječ o novijoj ili starijoj povijesti, taj je sud uvjetovan društvenom situacijom, političkom i ideo-

loškom klimom vremena u kojem istraživač živi i širinom njegovih znanstvenih horizonata. »Da savršeno hladno, bez ikakvog predubedenja i predznanja, kompjuterski precizno i andeoski čisto sudi o prošlosti ne može ni jedan historičar makar između njega i njegova predmeta izučavanja stajali vekovi« (Č. Popov, 106). Kao primjer navodi istraživanje međunacionalnih odnosa jugoslavenskih naroda u 19. st. i pita se, zar ijedan jugoslavenski historičar može apsolutno objektivno pisati o tom razdoblju usprkos tome što je od tog vremena prošlo više od stotinu godina. Popov time ne želi reći kako su svi rezultati u historiografiji plod naklonosti i isključivo subjektivnog stanovišta historičara. Postoje objašnjenja koja su bliže ili dalje od istine, rezultati koji se po objektivnosti bitno razlikuju, ali to je plod niza drugih okolnosti a ne poštivanja teorije distance. Odbacujući teoriju distance, on zaključuje da distanca ne može biti uvjet za znanstvenu objektivnost niti da postoje precizna pravila s pomoću kojih bismo mogli utvrditi kolika ta distanca treba biti, i naglašava da se vremenska distanca mora uvažiti kad izvori, zbog raznih uzroka, nisu dostupni a riječ je o važnim izvorima za neke teme. Prema Popovu, prisutnost sudionika povijesnih zbivanja ne mora imati samo negativan utjecaj na historičara, u smislu njihova pritiska i težnje da osiguraju mjesto u povijesti, nego i pozitivan ukoliko nastoje pomoći što objektivnijem i potpunijem istraživanju prošlosti radi orijentacije u vremenu u kojem žive i razumijevanja toga vremena. Završavajući razmatranje o distanci — Popov upućuje — da mjera o »zrelosti« neke pojave za historiografsko istraživanje ne može biti njena vremenska udaljenost već njena završenost. Možda je za uvažavanje distance karakteristično Petranovićevo mišljenje da njeno prihvaćanje neće ugasiti istraživanje najnovije povijesti, kao što ni njeno odbacivanje neće podstaći istraživački zanos. U krajnjoj liniji, odlučan faktor za istraživanje suvremene povijesti ostaje osobni stav historičara koji će ocijeniti je li određena tema sazrela za ispitivanje, razumijevajući pod tim dostupnost izvora, stvaralačku atmosferu i mogućnost kritičkog pristupa temi.

Smatram da je diskusija A. Mitrovića, uz uvodno izlaganje B. Petranovića, najvredniji prilog u osvjetljivanju nekih problema istraživanja najnovije povijesti. Kako su već spomenute neke Mitrovićeve objekcije, ovdje bih se osvrnuo na dvije grupe pitanja na koja autor pokušava odgovoriti: 1) zašto je potrebno istraživanje najnovije povijesti, 2) koje su osnovne karakteristike toga razdoblja?

Prema Mitroviću postoje dva osnovna razloga koja osmišljavaju rad suvremenog historičara. To su kozmološki i užespoznajni. Da bi odgovor na pitanje o položaju čovjeka u svijetu, a posebno o položaju u 20. st., bio što potpuniji, ne smije se zaobići ni povijesna komponenta čovjeka a ta bi bila parcijalna, ako bi se zanezario najnoviji period njegove prošlosti.

Nastojeći odgovoriti na užespoznajne razloge bavljenja suvremenom prošlošću; Mitrović kaže — da se proučavanjem najnovijeg perioda vremenski do naših dana produžava čovječji interes za vlastitu povijest. Na drugoj strani, mnoge su se pojave prethodnog razdoblja tek nedavno razvile ili počele razvijati pa će objašnjenje najnovijih procesa omogućiti i novo sagledavanje onoga što im je prethodilo.

Ulazeći u »osnovna obilježja« suvremene povijesti, Mitrović — kako sam kaže — polazi od jednostavne konstatacije »da je savremeno doba u prvom redu jedna epoha svetske istorije« (A. Mitrović, 113—114). To podrazumijeva isprepletanje povijesnih procesa na svim točkama Zemlje, a istodobno i postojanje užih i širih posebnosti. Tvrdi da tek danas možemo govoriti o svjetskim pojavama. »Posle 1945. sve međunarodne pojave su, bez obzira što su često vezane uz velika

geografska područja, po ulozi istovremeno i svetske« (A. Mitrović, 114). Autor ističe da se pri proučavanju najnovijih procesa mora voditi računa o zajedničkoj povijesti podijeljenog i rascijepanog svijeta. Ali to ne znači da se može preskočiti proučavanje posebnosti vezanih uz određena područja, već se te posebnosti ne mogu ni razumjeti bez uklapanja u svjetski okvir. U vezi s tim je i pitanje smisla podjele historije na opću i nacionalnu. Konstatirajući da ne postoje jasne granice između nacionalnog i internacionalnog, Mitrović zaključuje da će historičar morati sve više znati o povijesti drugih naroda i kontinenata.

Historija, kao znanost, danas je u situaciji da se brani od antihistorijskih nasrtaja društvenih znanosti koje joj niječu obilježje samostalne znanosti. U nastojanju da očuvaju samostalnost i identitet svoje znanosti, historičari se moraju baviti i teoretskim problemima, a ne područje teorije prepustiti samo filozofima, sociolozima ili stručnjacima ostalih društvenih znanosti. I upravo najnovija povijest može biti plodno tlo susreta historije s društvenim znanostima; pri tome ne smije prezati pred posebnim poteškoćama koje nameće takav susret i samo izučavanje najnovije povijesti.

Stipan Trogrlić